

O ideológiách

Tak na individuálnej, ako aj na spoločenskej úrovni sme neustále konfrontovaní s možnosťami, s neurčitou. Inštinkty a návyky nás neorientujú dostatočne spoľahlivo ani vo vzťahu k veciam, ani vo vzťahu k iným ľuďom. Už na to, aby sme sa dokázali pohybovať v každodenných súvislostiach, potrebujeme istý „obraz sveta“, obraz celku, istú predstavu o tom, ako konania rozličných ľudí vzájomne súvisia a ako sa vlastne spoločnosť udržuje ako spoločnosť. V tomto „obrazu sveta“ ide vždy o niekoľko momentov zároveň, ide v ňom predovšetkým o určenie možností a obmedzení nášho konania, pričom tak o možnostiach, ako aj o obmedzeniach sa vždy bude hovoriť v dvoch zmysloch: možnosti sa nám predstavujú ako to, čo sa dá urobiť, a jednak ako to, čo sa smie urobiť. Tak isto aj obmedzenia sú pre nás prítomné v dvoch podobách: ako to, čo sa nedá, a ako to, čo sa nesmie. Súčasťou definície skutočnosti je teda vždy zároveň rozlíšenie medzi možným a nemožným, dovoleným a nedovoleným.

Nevyhnutnou súčasťou nášho bytia na svete, bytia spoločnosti je vždy aj predstava o tom „ako“ spoločnosť funguje, ako sa utvára spoločenská skutočnosť. Len časť týchto predstáv sa formuje na úrovni vedomia, ich podstatná časť má vždy „intuitívnu“ podobu. Intuície však nikdy nie sú sebestačné, vždy sú kompletizované, dopĺňované a završované aj vedome vypracovávanými predstavami a pojmami. Toto dopĺňovanie intuícií pojmami nikdy nie je jednoznačné, vždy tu máme k dispozícii isté stupne voľnosti. Práve tieto stupne voľnosti vymedzujú priestor, v ktorom sa odohráva zápas o definíciu skutočnosti. A nezabudnime, že k definícii spoločenskej skutočnosti patrí nielen predstava o tom „ako“ spoločnosť funguje v rovine fakticity, ale patrí k nej i predstava o oprávnenosti, legitimitate určitých väzieb. Práve s kľúčovým pojmom legitimity politickej moci je spojený vznik ideológií.

V statických spoločnostiach, kde prevažuje rutina, reprodukcia praktík a inštitúcií, kde sa ľudia orientujú podľa tradície či náboženstva, sa zdá akoby ideológia nehrala nijakú úlohu. Kontinuita je najvyšším príkazom, konanie je konaním podľa osvedčených vzorov. Smer vývoja je akoby „zakódovaný“ už v štruktúre inštitúcií a praktík, priestor voľby je minimálny. V takýchto spoločnostiach ľudia akoby vždy vedeli, čo majú robiť. Avšak tam, kde náboženstvá strácajú presvedčivosť, tam sa otvára priestor na pôsobenie ideológií.

Ideológia sa teda stáva viditeľnou až v dynamicky sa rozvíjajúcich spoločnostiach, teda v takých spoločnostiach, ktoré sú systematicky konfrontované s voľbami medzi rozdielnymi možnosťami vývoja. V takýchto prípadoch spoločnosť nemá k dispozícii osvedčené vzory, nemôže sa opierať o precedентné riešenia. Volíme a zároveň volíme aj vzor, podľa ktorého volíme. Ideológia však nie je všeobecným návodom na konanie a istou schémou dodávajúcou nášmu konaniu konzistentnosť. Ideológie majú aj legitimizujúcu funkciu, určujú podmienky, za ktorých je konanie oprávnené. V modernej spoločnosti sú ideológie dôležité ako nositeľ a garant konzistentnosti konania. Situácie, v ktorých sa rozhodujeme, sú totiž heterogénne, epizodické. Ideológie robia z konania isté „série“, starajú sa o to, aby rozhodnutia boli vzájomne zlučiteľné. Konzistentnosť plní aj istú „existenciálnu“ funkciu. Ideológie sú preto istou formou odpovede na existenciálne potreby človeka.

Ak chceme diskutovať o postavení ideológií v dvadsiatom a dvadsiatom prvom storočí, názov tejto diskusie by sme mohli pokojne nazvať „Liberalizmus a jeho nepriatelia“. Historicky totiž to bol práve liberalizmus, voči ktorému sa formulovali, tvorili a kládli odpor iné ideológie. Ľavo-pravé spektrum ideológií, ktorý poznáme od začiatku dvadsiateho storočia, je dôsledok pozície, nedostatkov či strachu z liberalizmu.

Liberalizmus nielenže sa stal najsilnejšou a najúspešnejšou ideológiou dvadsiateho storočia, ale – ako píše Ernest Gellner – svojich úhlavných konkurentov porazil ich vlastnými zbraňami, komunizmus ekonomicky. Liberalizmus je jediná ideológia, ktorá sa dokáže vysporiadať s náboženskou, vedeckou, hospodárskou či kultúrnou transformáciou, ktoré definujú moderný projekt. Projekt, ktorý odráža základné liberálne atribúty – osobnú bezpečnosť, nestrannosť, osobné slobody a demokraciu – a tie sa zhodujú so základnými atribútmi dnešnej liberálnej demokracie.

František Novosád: Niet pochýb o tom, že liberalizmus je dominantnou ideológiou modernej spoločnosti. Po rozličných nábehoch sa ujal svojej „vedúcej úlohy“ v poslednej tretine devätnásteho storočia, a na pozadí liberálnych ideí sa určujú štandardy toho, čo sa považovalo za slobodu jednotlivca, za dobre usporiadaný štát.

V dvadsiatom storočí práve spor liberalizmu a jeho protivníkov určuje politický profil doby. Keď si sprítomníme, akú úlohu hral pri konštituovaní novoveku proces individualizácie, tak ľahko pochopíme, prečo sa práve liberalizmus stal nositeľom „ducha“ doby. Predsa by som však rád zdôraznil, že dominantnosť liberalizmu má niektoré paradoxné črty. Liberalizmus dominuje, prevláda ako čistá forma, akoby nemal svoj vlastný obsah, svoju vlastnú tvár. V centre liberalizmu je jednoznačne indivídium. Je to však podivné indivídium: subjekt práv bez veku, pohlavia, etnického alebo sociálneho pôvodu. Je to indivídium ako také, subjekt práv a nárokov. To spôsobuje, že vo faktickom politickom živote sa liberalizmus vždy musí „nasať“ na nejakú konkrétnu spoločenskú silu, od ktorej začína preberať svoje obsahové určenia. Liberalizmus je teda vždy „nejaký“ a „niekoho“. A tak sú potom možné väzby liberalizmu s demokraciou, so socializmom, dokonca aj s nacionalizmom a katolicizmom, judaizmom alebo možno aj s islamom. Táto schopnosť „vteliť“ sa do tých najrozdielnejších podôb je prvým paradoxom liberalizmu. Je to teda silná a vplyvná ideológia, je to však ideológia formy, akoby bez vlastnej náplne, bez vlastného obsahu. Obsah liberalizmu vždy dodávajú konkrétne okolnosti, alebo iné ideológie, ktoré sa profilujú v spore s liberalizmom. Z toho môžeme potom pochopiť, ako je to možné, že síce všetci súhlasia, že liberalizmus je dominantná ideológia epochy, liberálov je však málo. Keď sa pozrieme na politickú mapu súčasného sveta, tak liberálne strany hrajú skôr marginálnu, vyvažujúcu úlohu, len výnimočne určujú hlavnú líniu vývoja danej spoločnosti.

Samuel Abrahám: Súhlasím s tým, že liberalizmus nemá z hľadiska „obsahu“ tak zreteľný profil ako tie ideológie, ktoré sa definujú úsilím o dosiahnutie jasne kontúrovaného cieľa. Najvýraznejšie je toto sebadefinovanie cieľom zreteľné pri komunizme a fašizme. Na obsah kladú dôraz však aj iní konkurenti liberalizmu. Po určení cieľa potom tieto ideológie hľadajú prostriedky na dosiahnutie stanoveného cieľa.

Jedna z definícií modernej doby by mohla znieť ako súboj liberalizmu a iných ideológií o charakter našej civilizácie. Teda či sloboda, ľudské práva, *Rechtstaat* atď. sú *sine qua non*, od ktorej sa odvíja usporiadanie spoločnosti, alebo či existuje ideálny režim alebo vyšší cieľ, za dosiahnutie ktorých je hodné obetovať čokoľvek. Liberálna teória má tiež určitý ideál, to, ako by mala spoločnosť vyzerať, no liberálna prax je vždy menej náročná, menej dogmatická, pretože vychádza z poznania a rešpektovania nedokonalnej ľudskej podstaty. Táto vedomá umiernenosť, nechť prispôbiť prostriedky na dosiahnutie určitého cieľa a spoliehanie sa na niekoľko pravidiel a oporných bodov, ktoré liberalizmus definujú, v očiach mnohých kritikov robí liberalizmus akoby bezcieľny, bezobsažný a, ako hovoríš, „bez vlastnej náplne, bez vlastného obsahu“. Liberalizmus je však ideológia, ktorá vedome bazíruje na

princípoch, a nie na cieľi, teda na tom, aká má byť konečná forma. Myslím si, že umiernenosť a rešpektovanie inakosti rôznych spoločností a tradícií mylne liberalizmus vníma ako bezobsažný a niekedy aj bezbranný. Ale práve prispôsobivosť liberalizmu je zdrojom jeho sily a úspešnosti. Samozrejme, táto prispôsobivosť nesie so sebou aj možnosť deformácie podľa podmienok doby a priestoru. Stáva sa dokonca, že liberalizmus sa pokúša presadiť v krajinách, kde na to nie sú vytvorené predpoklady. Ešte raz, flexibilita liberalizmu je zdrojom jeho úspešnosti. Samozrejme, je tu aj nebezpečenstvo, že sa vytvoria politické útvary, ktoré sa nazývajú liberálnymi, alebo vyzerajú ako liberálne, ale v podstate nie sú liberálne.

Egon Gál: Slovo liberalizmus sa dnes používa v toľkých významoch, že je aj problém dohodnúť sa, čo vlastne znamená. Pre jedných je liberalizmus dobrá vec, pre iných je zasa synonymom všetkého zlého. Som presvedčený, že moje chápanie liberalizmu je iné ako to, ktoré je dnes bežné medzi slovenskými konzervatívami. Tí sú presvedčení, že po komunizme ich najväčším nepriateľom je liberalizmus. Nevie si predstaviť, ako spoločnosť, v ktorej by som chcel žiť, liberálna demokracia, môže byť nepriateľom kresťanskej demokracie. Nemyslím si tiež, že liberalizmus je doktrínou abstraktného individua. Áno sú isté pravidlá, ktoré by mali dodržiavať všetci, bez ohľadu na etnický alebo sociálny pôvod. Je to politická doktrína, hovorí o právach a slobodách, ale aj o spôsoboch vyjednávania o spoločných pravidlách. Liberalizmus rozlišuje medzi súkromným a verejným a ako politická doktrína sa zaujíma o to, ako má človek žiť na verejnosti. Je určitou koncepciou verejného priestoru.

Martin Kanovský: Dvojznačnosť liberalizmu, o ktorej tu už bola reč, pochádza z toho, že na jednej strane je konkrétnou ideológiou, zastávajúcou konkrétne hodnoty, podmienené kultúrne a sociálne, a na druhej strane je aj niečím ako metaideológiou. Je zároveň návrhom verejného priestoru, ktorý je konštruovaný na princípe voľného súperenia rôznych ideológií. Liberalizmus ako ideológia svoje hodnoty nevydáva za univerzálne platné. Liberalizmus tvrdí, že všetky konkrétne hodnoty vo verejnom alebo súkromnom živote majú nárok na existenciu, na súperenie vo verejnom i súkromnom priestore. Je otázkou, či je tento nárok univerzálny, alebo kultúrne podmienený. Možno by sa dokonca dalo súhlasiť s Gellnerom, že ide o kultúrne podmienený univerzálny nárok.

František Novosád: Tu sa musíme trochu zastaviť. Liberálmi definované právo na existenciu iných svetonázorov má svoje zvláštnosti. Ponuka liberalizmu sa totiž až príliš veľmi podobá na slávnu Fordovu ponuku, že každý si môže vybrať auto akejkolvek farby s podmienkou, že to bude čierna. Liberalizmus hovorí to isté, teda, že každý si môže žiť po svojom, pokiaľ bude rešpektovať princípy liberalizmu. V liberalizme je teda prítomný nárok na univerzálnu platnosť a tento nárok je

nielen výzvou k slobode, ale má aj represívnu dimenziu, a to aspoň v tom zmysle, že hovorí: „Máš právo byť tu, pokiaľ si taký a tak, akí a ako sme aj my.“ V istom zmysle práve liberalizmus svoj nárok na univerzalizmus postavil takpovediac na ostrie hrany: liberalizmus síce apeluje akoby na „vrodenú“, racionálnosť jednotlivca, vie si však túto racionálnosť aj vynútiť.

Egon Gál: To si nemyslím. Skôr by som povedal: „Máš právo byť aký chceš a ako chceš, pokiaľ neprekážaš iným byť akí chcú a ako chcú.“ Rawls napríklad píše o prekrývajúcom sa konsenze ako základe života moderných liberálnodemokratických spoločností. Liberalizmus chápe verejný priestor ako miesto, kde môžu vedľa seba žiť kresťania, mohamedáni, ateisti. Dohodnú sa na niektorých pravidlách spoločného života. Niekedy sa táto dohoda realizuje aj ako výsledok opakovaných konfliktov. Pravidlá spoločného života sa netýkajú hlbokých princípov osobného života – náboženských rituálov, kultúrnych zvykov – týkajú sa skôr záležitostí každodenného života. Liberalizmus nepredpokladá, že všetci občania liberálneho štátu sú liberáli.

Samuel Abrahám: Liberalizmus sa dokáže prispôbovať, no základné princípy musia byť dodržané. Ak aj akceptujeme Fordovo prirovnanie, že každé farebné auto musí byť čierne, kľúčový bod je ten, že si ho môžeš, ale nemusíš vybrať. A námietka, že „kto by nechcel auto“ neseď, pretože ide o principiálnu a praktickú záležitosť, aby sa liberalizmus ubránil na trhu rôznych ideológií, ktoré sa nám ponúkajú alebo vnucujú. Bráni sa pred tými ideológiami, čo by ho radi odstránili ak by mohli a boli vo väčšine. Preto liberalizmus, aby ostal v princípe umiernený a benevolentný, musí si zabezpečiť prostredie, kde prevláda obmedzenie tých, ktorí by nás obmedzovali svojimi požiadavkami či rozkazmi. Znie to paradoxne, ale z praxe vieme, že to je jediný spôsob ako zabezpečiť kantovskú definíciu slobody, ktorú prebral aj liberalizmus: vaša sloboda platí potiaľ, pokiaľ nezačne ohrozovať slobodu iných.

František Novosád: Pokiaľ liberalizmus akceptuje „iných“, tak predpokladá, že títo „iní“ už prijali liberálne pravidlá hry. To znamená, že liberál chce, aby každý katolík bol liberálnym katolíkom a každý komunista bol liberálnym komunistom, teda že katolík bude viac liberálom ako katolíkom, tak isto chce, aby aj komunista bol viac liberálom ako komunistom. Liberalizmus predpokladá, že pokiaľ do liberálmi definovaného verejného priestoru vstupuje vyznávač islamu, že zanechá svoje fundamentalistické sklony kdesi doma a bude sa prezentovať ako liberálny islamista. V tomto zmysle aj liberalizmus patrí k tým formám života, ktorých kompaktnosť a stabilita je krytá a garantovaná aj silou.

To je v poriadku, tento nárok môže liberalizmus klásť, koniec koncov, pravdepodobne práve liberalizmus ponúka spoločnosť, ktorej predpokladom je minimum represie. O tomto mocenskom pozadí liberalizmu však potrebujeme explicitne hovoriť, pretože ináč nedokážeme pochopiť, za akých reálnych podmienok je možné fungovanie liberálnej spoločnosti.

Samuel Abrahám: Najprv si tvrdil, že liberalizmus je vlastne len formou, že nemá svoj vlastný obsah a vždy sa prispôsobuje okolnostiam. Teraz ho však opisuješ ako represívny režim. Ak si chceš zachovať svoju inakosť, prosím, ale liberalizmus má po ruke palicu, s ktorou si vynúti takú inakosť aká mu vyhovuje. Vnímam to jednak ako bagatelizovanie a relativizovanie liberalizmu, a jednak v твоjich tvrdeniach vidím logický rozpor!

František Novosád: Nie, nie je to rozpor, i keď – uznávam – vyžadovalo by si to presnejšie formulácie. Koexistencia skupín s rozdielnymi spôsobmi života a s rozdielnymi, často protikladnými záujmami si predsa vyžaduje isté pravidlá a predpokladá teda schopnosť vynútiť si dodržiavanie týchto pravidiel. Liberalizmus dokáže svoju „bezfarebnosť“ využiť ako prostriedok expanzie. Dokáže vziať na seba podobu, ktorá sa „nosi“ v prostredí, v ktorom sa chce presadiť.

Samuel Abrahám: Hovoríme však najprv o tom, čo táto ideológia dosiahla – ideológia, ktorá nekladie pred človeka obsahovo definovaný cieľ či ideál, má len smerovanie a pravidlá. Ako sa mohlo stať, že táto toľko kritizovaná ideológia bola taká úspešná, že dnes vlastne niet voči nej alternatívy. Ba dokonca ani úporní nepriatelia liberalizmu by nechceli žiť v inom ako liberálnom prostredí. Každý diktátor, vodca, či mullah by chcel mať byť v Londýne, New Yorku, v Paríži, Monte Carlu či vilu na Ženevskom jazere.

Egon Gál: Liberalizmus ponúka isté univerzálne hodnoty: sloboda, spravodlivosť, ľudské práva. Tieto hodnoty priniesla do politiky liberálna demokracia. Je však fakt, že liberálna demokracia predpokladá istú homogenitu spoločnosti a isté civilizačné kompetencie. Tam, kde vedľa seba existujú ortodoxné a fundamentalistické skupiny, tam je liberalizmus ťažko predstaviteľný.

František Novosád: Hlavná sila liberalizmu je v tom, že ponúka istú formu väzieb pre diferencované a komplexné spoločnosti, pre spoločnosti, ktoré už nedokážu fungovať na základe väzieb personálnej povahy, teda rodových, klanových alebo etnických. Tu liberalizmus ponúka dve veľké spojivá: trh a zmluvu, – trh ako výmenu úžitkov a ziskov, a zmluvu ako formu vzájomného rešpektu práv jednotlivca. Sila liberalizmu je v tom, že ponúkol spôsob väzby spoločnostiam, ktoré sa z hľadiska svojich primárnych hodnôt – a tie sú takmer vždy viazané na čisto personálne väzby medzi ľuďmi – začali rozpadávať. Vytvoriť nový typ väzieb však dokáže len tým, že spoločnosť premieňa, že sa stávame rovnými a v istom zmysle dokonca rovnakými subjektmi práv a nárokov. Rovnými a rovnakými nás robí škola, armáda, tovareň, teda systémy, ktoré nie sú mysliteľné bez istého prinútenia. Ide však o prinútenie v rámci istej formy, pričom táto forma je rovnako dôležitá ako sama energia donútenia. Táto premena znamená nielen „dodatok“

k primárnym väzbám, ale aj ich oslabenie, uvoľňovanie. Pre ľudí, ktorí preferujú personálne väzby, je liberalizmus silou rozkladu, deštrukcie. Liberalizmus chce mať totiž dočinenia s jednotlivcami, ktorí sa cítia zodpovední za svoj osud, ktorí sú schopní a ochotní prevziať zodpovednosť za svoj individuálny osud. V pred-liberálnych alebo ne-liberálnych spoločnostiach je subjektom zodpovednosti klan, kmeň, národ alebo štát.

Egon Gál: Áno, liberalizmus je len jednou z možných reakcií na rastúcu komplexnosť spoločností. Niektoré iné možnosti boli vyskúšané v dvadsiatom storočí. Aj v liberálne demokratických spoločnostiach však platí: úmerne tomu, koľko zodpovednosti za svoj osud odovzdáš štátu, toľko mu odovzdáš aj osobnej slobody.

Martin Kanovský: Podľa mňa toto je iba historická záležitosť, a nie som si istý, či je aj konštitutívna pre liberalizmus. Pokiaľ sa vyskytne nejaká komunita, ktorá si bude chcieť zachovať tradičné hodnoty, pokiaľ ľudia v tejto komunite chcú žiť podľa autoritárskeho modelu a poslúchať každé jedno otcovo slovo a pracovať na svojich políčkach, liberalizmus nemá nijaké svoje prostriedky, aby s tým niečo mohol alebo mal robiť. Pokiaľ sa dospelý človek, alebo aj celá komunita rozhodne pre určitý spôsob života, hoci aj v nesúlade s individualistickými liberálnymi hodnotami, neexistuje nijaký spôsob, ako si s tým poradiť. Ponechať priestor na slobodu voľby, hoci aj iných než liberálnych hodnôt, je predsa základom liberálnych hodnôt.

František Novosád: V poriadku, pokiaľ je to záležitosť osobnej voľby, osobného rozhodnutia, tak si takéto spoločenstvo môže žiť svoju tradičnosť alebo autoritárnosť.

Martin Kanovský: Môžu však existovať, a aj existujú komunity, kde sa jednotlivec vôbec osobne nerozhoduje, kde na osobnú voľbu nie sú vytvorené sociálne ani kultúrne podmienky, kde je hodnotou spolupatričnosť a jednotlivec je natoľko súčasťou komunity, že si nič iné – a už vôbec nie osobnú voľbu – ani nevie predstaviť. Takéto komunity môžu podľa mňa veľmi dobre jestvovať – i keď je to v súčasnosti zriedkavosť – aj v rámci liberalizmu.

František Novosád: Povedzme, že liberalizmus ponúka istú formu života a je na tebe, aký obsah tejto forme dáš.

Samuel Abrahám: Liberalizmus apriórne počíta s ľuďmi, ktorí sú nezávislí a cítia sa zodpovední za svoj osud. Zároveň je však zrejmé, že každú spoločnosť tvorí veľká časť ľudí, ktorí nepotrebujú a často ani nechcú brať osud do vlastných rúk. Naopak, vo vhodných podmienkach sú ovplyvniteľní sirénami etnického, náboženského či

marxistického fanatizmu, jednoducho nenávisťou voči tým, ktorí sú iní. A budme úprimní, až na zopár vyvolených a svätých, všetci máme nižšiu či vyššiu mieru, kedy aj naše vnímanie a presvedčenie nedokáže odolávať nejakej tej iluzívnej siére. Liberalizmus bráni tomu, aby jednotlivec bol postavený pred takúto krajnú voľbu tým, že oslabuje rôzne formy fanatizmu, ktoré by mohli na seba strhnúť dav. Fakt, že liberáli môžu byť pritom paranoidní, že môžu pritom potláčať inakosť iných, sa dnes prejavuje aj tým, že liberálne režimy prinášajú rôzne formy homogenizácie a odcudzenia v spoločnostiach, v ktorých pôsobia. Nadvižem ešte na Martina Kanovského. Existuje isté kliše o liberalizme. Obraz liberálnej spoločnosti sa prezentuje ako spoločnosť atomizovaných, osamelých ľudí, trpiacich samotou, vykokorených, bez schopnosti nadviazať autentické väzby s inými. Samozrejme, s takýmito javmi sa stretávame, to však nie je dôsledok liberalizmu. To je istý sprievodný znak modernej doby. To, že v spoločnostiach, kde atomizácia existuje a prevláda, zároveň dominuje liberalizmus, je skôr záležitosť korelácie, nie kauzálnej väzby.

František Novosád: Liberalizmus má svoj ideál usporiadania verejného priestoru. Základným prvkom tohto usporiadania sú indivíduá a tržné a zmluvné vzťahy medzi nimi. To, čo je „nad“ týmito vzťahmi je záležitosťou voľby týchto indivíduí. Liberalizmus nikomu neberie právo na cit, solidaritu alebo vedomie spolupatričnosti.

Egon Gál: Liberalizmus prenáša zodpovednosť na jednotlivca a spolieha sa na to, že ľudia sú schopní solidarity a vedomia spolupatričnosti aj bez donucovania štátom.

František Novosád: A preto má každá spoločnosť, ktorá nie je dostatočne individualizovaná, problémy s preberaním liberalizmu.

Egon Gál: To je pravda, liberálna demokracia môže fungovať len tam, kde proces individualizácie dosiahol už istú úroveň. Zvyknú sa uvádzať dva príklady: Maroko a Alžírsko. V Alžírsku sa dostali k moci liberáli a viedlo to k rozničeniu fundamentalistických hnutí. Maroko sa stalo monarchiou a liberalizuje sa pomaly. Liberálna demokracia vyžaduje, aby proces modernizácie dosiahol istú kultúrnu a ekonomickú úroveň a istú mieru ekonomickej redistribúcie.

František Novosád: Liberalizmus je predovšetkým o rovnosti šancí. Tlak na rovnosť šancí, to je, v podstate, podľa mňa, to najdôležitejšie na liberalizme. To ho vlastne existenciálne zdôvodňuje.

Martin Kanovský: Základný problém podľa mňa spočíva v tom, či modernizácia,

ktorá je naozaj základnou črtou západného novoveku, musí byť automaticky individualistická a či je individualizmus konštitutívnou, kľúčovou črtou liberalizmu. Je možné modernizovať spoločnosť a mať liberálne hodnoty aj bez individualizmu? Pokiaľ niekto aspoň umožní liberalizmus ako jednu z reálnych alternatív, tak musí byť vždy otvorená aj možnosť, že budú jestvovať celé komunity, ktoré si nechcú voliť liberálny spôsob života. A toto „nechcenie“ nebude voľbou, a už vôbec nie osobnou voľbou jednotlivcov, z ktorých sa tieto komunity skladajú, ako si to predstavujú koncepcie človeka, ktoré už automaticky vychádzajú z liberalizmu. Keď si ľudia nezvolia liberálne hodnoty, domnievam sa, že liberalizmus nemá nijaké spôsoby, pokiaľ bude rešpektovať svoje vlastné princípy, ako sa s tým vyrovnávať. Títo ľudia a tieto komunity, či už tradičné alebo migrantské, si budú chcieť zachovať svoje – často neliberálne – hodnoty, a to v rámci liberálnej spoločnosti. Samozrejme, môže nastať konflikt hodnôt a aj ja sa nazdávam, že liberalizmus môže existovať len pod podmienkou, že niektoré hodnoty vnúti. Bezbrehá tolerancia by znamenala zánik akéhokoľvek kultúrneho systému vrátane liberalizmu. Lenže trvanie na liberálnych hodnotách podľa mňa nemôže byť zdôvodnené univerzálnym, transkultúrnym všeludským nárokom.

František Novosád: Liberalizmus sa „znáša“ len s takými komunitami, ktoré sa pretvorili na komunity voľby a zmluvy. Znáša sa teda len s komunitami „dobrovoľne rozhodnutých“. Takto napríklad liberálny právny poriadok akceptuje isté náboženské komunity, ktoré sa rozhodli pre svoj spôsob života. Pôvodne tieto komunity žili „mimo štát“, neskôr však štát stanovil podmienky ich akceptácie: deti musia chodiť do školy, mladí muži musia na vojenskú službu, zákon upravil aj rodinné vzťahy... Teda až keď uznajú autoritu zákona, vlastne štátu, môžu žiť svojím spôsobom „zadubenosti“. Ukázalo sa, že to ide, že takéto komunity sú schopné udržať si svoju osobitosť, svoju pospolitosť. To je príklad „dobrého“ (z hľadiska liberalizmu) riešenia. Sú však komunity, ktoré nie sú ochotné akceptovať podmienky liberálneho verejného priestoru a rozhodnú sa pre vzdor. Liberalizmus má svoje podoby netolerancie, vlastne je tolerantný len k tým, ktorí sú tolerantní.

Samuel Abrahám: Carl Schmitt a Leo Strauss – dvaja významní kritici liberalizmu – hovoria o liberalizme ako hypertolerantnom systéme, teda systéme, ktorý sa nedokáže brániť svojim nepriateľom a padá do pasce kapitulácie. Nie je schopný sa postaviť nepriateľovi priamo. Toto cítiť paradoxne najviac v Spojených štátoch. Fenomén politickej korektnosti, afirmatívnej akcie, paralyzované vzťahy k menšinám. Niektorí sa z toho smejú, iní sú pobúrení, niektorí to vidia ako posledné štádium pred zánikom liberálnej spoločnosti. Tam vidíme, že tolerancia, ktorá patrí ku genetickému kódu liberalizmu, môže paralyzovať spoločnosť a doslova si navodiť bezmocnosť voči neliberálnym fenoménom.

Egon Gál: To si teda nemyslím. Práve vďaka afirmatívnej akcii je dnes medzi elitami

v Spojených štátoch toľko afroameričanov. Otázka je, za akých podmienok a akým spôsobom. Aj slovenským Rómom by, podľa mňa, pomohla nejaká rozumná afirmatívna akcia. Liberálna demokracia je jediný politický systém, ktorý umožňuje existenciu aj takých skupín, o ktorých hovoril Martin, teda aj rôznych komunít, ktoré odmietajú liberalizmus. Umožňuje ich do tej miery, do akej tieto skupiny nevnucujú svoju ideológiu zvyšku spoločnosti.

František Novosád: Túto tézu je potrebné doplniť v tom zmysle, že je im dovolené existovať, pokiaľ svoju koncepciu nevnucujú nielen iným, ale pokiaľ ju nevnucujú ani sami sebe. Každý člen takejto komunity prijíma svoje presvedčenie dobrovoľne a môže zo zvoleného spôsobu života dobrovoľne odstúpiť. Ak nie je možnosť dobrovoľného odstúpenia, tak prichádza štát a zabezpečí túto možnosť odchodu.

Martin Kanovský: V takýchto termínoch sa to veľmi ťažko artikuluje. Ak sa komunita zakladá na hodnotách, ktoré platia automaticky, a na nevedomej úrovni, ľudia v nej žili a žijú, tak pre nich otázka, aby sa jednotlivec dobrovoľne rozhodoval pre istý spôsob života, nemá nijaký zmysel. A ja si myslím, že nemá nijaký zmysel ani ako teoretická otázka. Dobrovoľné individuálne rozhodovanie sa a osobná voľba je už určitou kultúrne podmienenou ideológiou.

František Novosád: Ale má zmysel pre prostredie, v ktorom daná komunita žije. Liberálnemu štátu niet nič do toho, čo sa „deje“ vo vnútri komunity, pokiaľ táto komunita rešpektuje pravidlá koexistencie charakteristické pre liberálnu spoločnosť. Ale ak niekto z tej komunity chce vystúpiť, a táto komunita mu v tom bráni, tak prichádza štát a bráni právo jednotlivca opustiť komunitu. Ide teda o to, že komunita, povedzme sekta, nesmie isté názory vnucovať ani sama sebe. Liberalizmus sa zakladá na téze, že reálnym suverénom je individuum. Teda tieto osobitné spoločnosti môžu prežiť len tak, že sa pretransformujú na spoločnosti voľby a zmluvy.

Samuel Abrahám: Ktoré zriadenie by tolerovalo takú inakosť, že by popieralo fungovanie štátu alebo práva jednotlivca?

Martin Kanovský: Liberálny štát sa ujíma svojich práv, resp. ponúka svoju ochranu jednotlivcovi až vtedy, keď ten už nechce byť členom danej komunity. Kedysi ho vyhnali do pralesa či savany a tým sa to vyriešilo. Teraz zasahuje liberálny štát a poskytuje priestor na existenciu aj človeku, ktorý sa rozhodol prerušiť väzby so svojou primárnou komunitou. Zvonku a teoreticky to potom vyzerá akoby každé spoločstvo bolo spoločnosťou voľby a zmluvy. Renan hovoril o každodennom akoby plebiscite. To „akoby“ sa však objavuje len pri pohľade zvonku. Tí, ktorí však v tomto spoločstve žijú, svoj život v spoločstve nechápu ako záležitosť

rozhodovania. Žije tam, poslúcha otca a autority na slovo, je to pre neho samozrejmosť a je presvedčený, že konať inak nie je čestné. To nie je vec voľby. Situácia voľby sa objavuje až vtedy, keď dôjde ku konfliktu a ak jednotlivec vôbec má nejakú možnosť povedať, tak ja na vás kašlem, idem si po svojom. Pretrhne väzby ku svojej komunite a liberálna spoločnosť mu dáva priestor na prežitie. Dokonca aj vtedy, keď nepôjde iba o prechod z jedného spoločenstva do druhého. Takéto prechody nakoniec boli bežné aj v neliberálnej minulosti. Bolo možné prejsť z jedného kmeňa do druhého, po absolvovaní iniciačných rituálov nového člena prijali medzi seba, získal nových bratov a sestry. V liberálnej spoločnosti však jednotlivec môže žiť mimo kmeňových a lokálnych väzieb. Bolo by však podľa mňa omylom chápať takéto združenia ako spoločenstvá zmluvy a dohody, dokonca si myslím, že aj vnútri liberalizmu sa nachádzajú mnohé sociálne spoločenstvá a väzby, ktoré vôbec nie sú spoločenstvami voľby a zmluvy.

František Novosád: Pokiaľ sa nachádzajú na teritóriu liberálneho štátu, tak sa musia pretvoriť tak, aby z právneho hľadiska fungovali ako spoločenstvá voľby a zmluvy. Z psychologického hľadiska, z perspektívy podielníka v tejto spoločnosti, to môže vyzeráť ináč.

Martin Kanovský: Austrálski Aborigéni žijú podľa svojich vlastných pravidiel. Ich spoločenstvá nie sú právnymi združeniami v našom zmysle slova. Kmeň nie je združenie zmluvy a dohody. Aj v liberálnej spoločnosti podľa mňa existuje mnoho fungujúcich sociálnych útvarov, ktoré nie sú spoločenstvami zmluvy a voľby. A vonkoncom nie preto, že to tak vyzerá, alebo aj je z psychologického hľadiska jednotlivca. Domnievam sa, že aj vnútri liberalizmu nevyhnutne existujú sociálne skupiny, ktoré nie sú založené na voľbe a zmluve. Osobná voľba a zmluva existujú ako určitý cieľ, teles liberálnej spoločnosti, nie ako jej nevyhnutná (a ani nie dostatočná) podmienka.

Egon Gál: Ale práve spoločnosť usporiadaná podľa liberálnych princípov umožňuje existenciu takýchto spoločenstiev.

Martin Kanovský: No bez toho, aby sa transformovali na právne spoločenstvo. Prečo by sa mali vôbec transformovať na právne spoločenstvo.

Egon Gál: Ťažko povedať, prečo by sa mali. Pravda je, že kde nefunguje právo, nefunguje ani liberálna demokracia. Ani austrálski Aborigéni nemôžu ukameňovať ženu, ktorá je neverná manželovi. Aj oni musia rešpektovať zákony platné v Austrálii.

František Novosád: Naša diskusia teraz vyzerá akoby sme odbočili do nejakých

podivností. Dotkli sme sa jednej z najdôležitejších tém. Je to otázka povahy a hraníc tolerancie. Predsa liberalizmus je vždy znovu a znovu konfrontovaný so spoločnosťami, ktoré otvorene hovoria, že nechcú byť spoločnosťami voľby a zmluvy, ktoré chcú byť viac, chcú byť spoločnosťami hodnôt, krvi, osobitného poslania. Takéto spoločnosti hovoria, že celok stojí „nad“ jednotlivcom. Suverenita patrí rase, možno národu, triede, náboženskej komunite a nie jednotlivcovi. Predsa spoločnosti, ktoré sa chápu ako založené na nadindividuálnom princípe, sa bránia transformácii na spoločnosti voľby a zmluvy, dokonca aj aktívne proti liberálnemu princípu bojujú. Dvadsiate storočie je plné vzbúr proti liberálnemu princípu. Spomeňme si na slavjanofilov, ktorí sa domnievali, že právo je sekundárna záležitosť, že spoločnosti dôvery nepotrebujú právo. Fašizmus, korporativizmus a aj komunizmus sú tiež vzburami proti „zmluve“ a „voľbe“.

Samuel Abrahám: Dnes často západné spoločnosti vnímajú samé seba ako spoločnosti krízy. Nevieme, či liberalizmus má recept na túto krízu. Pre mňa je zásadná otázka táto: je kríza modernej doby spôsobená alebo aspoň spoluspôsobená modernými ideológiami, alebo je to stav spoločnosti, sveta, na ktorý ideológie len reagujú? Veľmi často totiž počujeme, že celá kríza je vlastne spôsobená liberalizmom. Keby nebolo liberálov, bolo by všetko v poriadku.

Martin Kanovský: Neviem, či môžeme s takou samozrejmosťou hovoriť o kríze. Z hľadiska niektorých ideológií naozaj môžeme hovoriť o kríze. Pre konzervatívca, ktorý za ideál považuje spoločnosť, kde dominuje cirkev, je moderná spoločnosť stelesnením krízy. Ako hovoril Ortega y Gasset, keď sa holiace strojčeky stanú bežnou vecou, tak pre holiča to znamená krízu.

Samuel Abrahám: Predsa sú tu však niektoré problémy, ktoré sa nedajú len tak ľahko obísť. Nikto nevie, ako riešiť problém roztvárania sa nožníc medzi prvým a tretím svetom. Nikto presne nevie, ako reagovať na rast nábožensko-politických fanatizmov, či už vo vnútri západných spoločností alebo mimo nich. Kultúra je stále viac pod tlakom komercie a konzumného braku. Notoricky známa je devastácia životného prostredia či biodiverzity. Strácame kontakt s minulosťou, ktorá je zdrojom našej identity a tvorí reálny podklad liberálnej demokracie. Ako ináč nazvať tieto javy ak nie krízou?

Martin Kanovský: Toto tu máme už stovky rokov. Tretí a prvý svet sa dostali do asymetrie v okamihu, keď sa západná Európa vybrala cestou technického pokroku. Devastácia životného prostredia tiež nie je špecificky súčasťou súčasnosti. Rimania zničili životné prostredie severnej Afriky. To bola jedna z najväčších ekologických katastrof. Možno je toho dnes viac, nevidím však nijaký zásadný rozdiel medzi tým, čo bolo a čo je dnes. Keď ľudia a spoločnosti mali

možnosť, devastovali. Súhlasím však, že možnosti devastácie sa v súčasnosti veľmi rozšírili.

Samuel Abrahám: Predsa len, procesy kultúrnej, environmentálnej devastácie sú dnes rýchlejšie a okrem toho nepredvídateľné.

Egon Gál: Nové technológie prinášajú vždy aj nové možnosti deštrukcie. Riziká sú dnes väčšie ako boli v časoch Rímskej ríše. Myslím si však, že práve liberálna demokracia dokázala pre jednu časť sveta zabezpečiť rast a stabilitu. Otázka teraz znie, či niečo podobné môžeme očakávať aj v iných častiach sveta. Toto je veľké obmedzenie liberalizmu. Liberálna demokracia je možná len v homogénnej spoločnosti, v politických hraniciach štátu. Kombinácia slobody a spravodlivosti vyžaduje istý typ solidarity. Viem si predstaviť, že Slováčok bude solidarizovať so Slovákom, katolíkom s katolíkom. No zatiaľ si ťažko predstaviť, že by občania bohatých západných demokracií boli ochotní solidarizovať s občanmi chudobných krajín tretieho sveta a dohodnúť sa s nimi na nejakých spoločných pravidlách.

Samuel Abrahám: Existujú dva druhy solidarity – individuálna a inštitucionálna. Tá prvá, a to máš Egon pravdu, že ťažko si vieme predstaviť solidaritu medzi rôznymi kultúrami, rasami či kontinentmi. Avšak do veľkej miery nahrádza toto naše „sebečťvo“ inštitucionálna solidarita. Európska únia s ňou stojí a padá. Zdroje bohatších členov idú na budovanie infraštruktúr, rozvoj v nových a menej rozvinutých krajín. Rovnako OSN či iné medzinárodné organizácie, ktoré pomáhajú odstraňovať hlad, očukujú milióny v treťom svete, sú opäť súčasťou inštitucionálnej solidarity. Počas hospodárskych kríz ochota a miera solidarity klesá. Ak individuálna solidarita je stará ako ľudstvo samo, inštitucionálna solidarita je výsostne privilegium modernej doby a treba dodať, že plne v súlade s liberálnou doktrínou. V každom prípade, obmedzená kapacita individuálnej solidarity dnes či v minulosti je univerzálnou črtou a nemá s liberalizmom nič spoločné.

František Novosád: V každej dobe boli problémy trochu väčšie ako naše prostriedky na ich riešenia. Pre našu dobu je charakteristické na jednej strane to, že si tento rozdiel neustále pripomíname, na druhej strane aj to, že máme dočinenia s problémami, ktoré sú možno naozaj neriešiteľné. Stačí si zobrať do ruky kalkulačku a zistíme, že zemeguľa nedáva možnosti na to, aby všetci obyvatelia tejto planéty mali takú životnú úroveň ako Američania. Dokonca aj s planetarizáciou životnej úrovne Slovákov by naša planéta mala problémy. V devätnástom storočí si liberáli a marxisti mohli myslieť, že naša planéta je dostatočne bohatá na to, aby uvoľnením trhu alebo prostredníctvom plánu bolo možné zabezpečiť pre všetkých ľudí na svete približne rovnakú vysokú životnú úroveň. Dnes vieme, že už z čisto technického hľadiska to nie je možné. Liberalizmus je typickou ideológiou pokroku,

materiálneho vzostupu, expandujúceho Západu. Je otázka, či dnes voči roztvárajúcim sa nožniciam medzi bohatými a chudobnými má liberalizmus čo ponúknuť.

Samuel Abrahám: Musíme sa pýtať, či tieto problémy sú produktom liberalizmu, alebo či súvisia s povahou modernej civilizácie vôbec.

František Novosád: Liberalizmus je súčasťou západného sveta a otázka, ako by vyzeral západný svet, keby sme si od neho „odmysleli“ liberalizmus, je čisto scholastická. Možno si vieme predstaviť, že by sa západný svet konštituoval na iných ideologických základoch, to by bol však čisto teoretický model.

Martin Kanovský: Súhlasím so Samuelom, že to, čo spomína, sú naozaj problémy. No neviem, čo získame, keď k nim budeme pristupovať prostredníctvom pojmov globálnej krízy. Ľudstvo nikdy nežilo v zlatom veku. Musíme sa však pýtať, čo liberalizmus voči tým problémom, o ktorých si hovoril, môže ponúknuť, a to bez toho, aby sme sa liberalizmu museli vzdať. Čo máme robiť vtedy, keď si ľudia vo vyspelých krajinách povedia, alebo sa jednoducho zachovávajú tak, že my si chceme udržať svoj životný štandard a nič nikomu nedáme, uskromniť sa nemienime a neveríme tomu, že je to problém.

František Novosád: Už raz sa zdalo, že liberalizmus narazil na svoje hranice. Mám na mysli dvadsiate roky dvadsiateho storočia, keď sa zo všetkých strán ozývalo, že liberalizmus je *passé* a presadzujú sa režimy, ktoré sa legitimujú kritikou liberalizmu. Dnes je tu kríza liberalizmu, ale jeho oponenti a nepriatelia sú na tom ešte horšie. Krízu dvadsiatych rokov liberalizmus prežil, a ako to Ernest Gellner napísal, svojich protivníkov porazil ich vlastnými zbraňami. Zdá sa mi však, že dnes je jeho hlavným nepriateľom neoliberalizmus.

Egon Gál: Neoliberalizmus je ekonomická doktrína – voľný, štátom nekontrolovaný trh. Ak na trhu neuspeješ, máš smolu. Politický liberalizmus usiluje o distributívnu spravodlivosť a rovnosť šancí aj pre tých, ktorí majú smolu.

František Novosád: Ideológie sú tu na to, aby ponúkali riešenia. V druhej polovici devätnásteho storočia sužovalo Európu to, čo sa vtedy nazývalo sociálna otázka. Socializmus, radikálna i umiernená sociálna demokracia ponúkla isté riešenia. Rovnako aj liberalizmus bol odpoveďou na isté problémy.

Egon Gál: Otázka je, nakoľko univerzálna môže byť odpoveď. Či možno liberálnu demokraciu globalizovať podobne, ako sa globalizuje povedzme finančný trh.

František Novosád: Liberál vlastne hovorí: Robte to tak, ako sme to robili my! Nie som si však istý, či ide o radu, alebo o zbavovanie sa zodpovednosti.

Egon Gál: Podľa Fukuyamu, každá spoločnosť, ktorá je prenechaná spontánnemu vývoju, sa nakoniec dopracuje k akejsi forme liberálnej demokracie, pretože liberálna demokracia najlepšie zodpovedá ľudskej prirodzenosti. A teda pokusy importovať liberálnu demokraciu do nedemokratického sveta sú legitímne. Na druhej strane Huntington hovorí, že sú tu kultúrne hranice a import liberálnej demokracie nie je možný. Nikto dnes nemôže povedať kto z nich dvoch má pravdu, mne osobne je sympatickejší názor Fukuyamu. Tiež si myslím, že spontánný vývoj nakoniec vedie k istej forme liberálnej demokracie.

Martin Kanovský: Hovoríme konkrétne. O pár rokov sa nás Európska komisia opýta, či súhlasíme s tým, aby sa Ukrajina, Srbsko či Albánsko stali členmi EÚ. My sa budeme musieť rozhodnúť. Už sme trochu zbohatli a teraz sa máme podeliť s našimi susedmi na východe.

Egon Gál: Prečo Francúzi a Nemci súhlasili, aby sme do EÚ vstúpili my? Dokonca mali na to aj čisto pragmatické dôvody. Keď nebudeme súhlasiť, aby sa tieto krajiny podieľali na západoeurópskom blahobyte, tak sa tam budú vyhrocovať sociálne napätia a konflikty, ktoré budú ohrozovať aj nás.

František Novosád: V liberalizme je naozaj zakódovaný aj optimizmus, presvedčenie, že spontánný vývoj vedie k optimu, teda k liberálnej demokracii. Tomuto vývoju možno pomôcť aj zvonku.

Samuel Abrahám: Skúsme trochu odbočiť. Dnes vidíme, že ideológie sa stali vazalom ttižiadostí politikov. Je to len nástroj pre cynikov. Politika dnes musí byť byrokratická, dokonca ideologicky neutrálna. Politici rozmýšľajú v horizonte volebných období.

Egon Gál: Ideológie plnia v živote spoločnosti stále ešte dve funkcie. Je to priestor sporu o žiaducu podobu spoločnosti. Druhou funkciou je niečo ako politický marketing.

Samuel Abrahám: Ale vidíme, že i spory medzi ideológiami akoby stratili svoju

pravdivosť. Učebnice hovoria o trhu ideí, o tom, že občan si môže vyberať. Realita je však iná, politika je oveľa prízemnejšia, cynickejšia.

František Novosád: Ja ako čitateľ Hegela s tým nemám veľké problémy: svetový duch sa predsa realizuje prostredníctvom sporu medzi lumpami. Fukuyama to nazýva spontánnym vývojom k liberálnej demokracii. V pozadí je vždy neviditeľná ruka, ktorá egoizmy koordinuje tak, aby to prinieslo úžitok všetkým. Hegel nám vlastne ponúka niečo ako metacynizmus, keď hovorí, že nech už robíte čo robíte, svetový duch si nakoniec aj tak presadí svoje. Treba však povedať, že dvadsiate storočie dôkladne otriaslo vierou, že spontánný vývoj smeruje k optimu. Preto dnes už Heglov optimizmus je skutočne viac než podivnou záležitosťou. Nakoniec aj súčasná ekonómia vie, že rovnováha sa môže vytvoriť aj na suboptimálnej úrovni. Neplatí teda téza klasickej ekonómie, že rovnováha rovná sa optimálne využitiu zdrojov.

Martin Kanovský: V devätnástom storočí sa západný svet spoliehal na automatizmus dobra a pokroku. Rozvoj techniky si vraj sám nakoniec vynúti lepšiu spoločnosť. Treba dať politickú moc nie ideológom, ale pragmatikom, technokratom, inžinierom, matematikom, prírodným vedcom, ekonómom a nastane raj na zemi alebo aspoň jeho budovanie. So zvyškami tejto viery v automatizmus sa stretávame aj dnes: predsa sme neraz počuli, že padol komunizmus a teraz to môže byť už len lepšie.

Egon Gál: Každá doba mala určitú predstavu o budúcnosti, iba tak mohli jej súčasníci prežiť rôzne krízy. Obávam sa, že v súčasnosti takúto predstavu nemáme.

František Novosád: Krízové vedomie sprevádza Európu vari od jej počiatkov.

Martin Kanovský: Presne tak: všeobecný dejinný optimizmus nájdeme len v devätnástom storočí. Dovtedy, na čo siahneš, tak sú to iba večné lamentácie nad stavom spoločnosti.

František Novosád: Optimizmus má trochu hlbšie korene, začína v renesancii, patrí k novoveku. Ten je založený na téze o pozitívne, ktoré je zabudované vo veciach. Tu nejde o to, že Jano Mrkvička chce dobro pre všetkých, ale o to, že vývoj je „naprogramovaný“ k dobru. Platónov ideálny štát je záležitosťou dobrej vôle. Liberáli a marxisti hovoria o spontánnom smerovaní ľudstva k dobru a blahobytu... Stredovek bol pesimistický, pretože kresťanstvo je pesimistické. Až renesancia prichádza s ideou, že človek je tvorcom, podobný Bohu. Odvtedy sa objavujú optimizmy, ktoré sa spoliehajú na „chod vecí“. Marxizmus bol zrejme najsilnejším variantom týchto dejinných optimizmov a zrejme aj labuťou piesňou historického

optimizmu. Zvyšky tejto viery dnes nachádzame u liberálov. Fukuyama je z tohto hľadiska buď predstaviteľ anachronizmu, alebo tým, kto sa nevie vzdať krátkej vlny optimizmu z konca osemdesiatych rokov, teda obdobiím medzi začiatkom Gorbačovovej perestrojky a prvou vojnou v Perzskom zálive.

Martin Kanovský: To, že sa zriekneme predstavy o vývoji, ktorý smeruje automaticky k „dobru“, ešte neznamená, že sa zriekneme aj liberalizmu.

Samuel Abrahám: Nie som si istý, či naozaj predstava o automatizme vývoja k dobru je zabudovaná do základov liberalizmu. Skôr naopak, liberál zdôrazňuje zodpovednosť jednotlivca, nevyhnutnosť osobne sa zasiať o isté hodnoty. Liberál sa nespolieha na nijaké automatizmy. Kríza dnešnej doby spočíva v tom, že sa začína šíriť predstava o „automatizme zla“. Liberalizmus má nepriateľov, ktorí s ním nechcú vyjednávať, jednoducho chcú, aby sa stratil zo scény. Ako na to môže liberalizmus reagovať? Dilema pre mnohých teoretikov – ako napr. pre Michaela Ignatieffa, autora knihy *Menšie zlo*, – je, či sa liberálna spoločnosť môže brániť neliberálnymi prostriedkami. Má šancu prežiť, ak na jej nepriateľov bude použitý iný meter ako na vlastných občanov? Írsky filozof Conor Cruise O'Brien varuje, že keď bude ohrozená naša bezpečnosť, prežitie liberálnej spoločnosti budú takéto neliberálne prostriedky používať. A nielen to, budú ich používať s našim tichým súhlasom. A preto ťažko odhadnúť, či liberálno-demokratická spoločnosť má šancu prežiť v takej forme ako ju poznáme dnes – so všetkými chybičkami krásy, o ktorých sme tu rozprávali.

Egon Gál: Liberálna demokracia, ako hociktorý iný politický režim, vyžaduje štát a inštitúcie, ktoré jej zaistia vnútornú stabilitu a vonkajšiu bezpečnosť. Spojené štáty americké sú liberálnou demokraciou. Pravda je, že ich zahraničná politika nie je príliš liberálna, ani príliš demokratická, aj keď nová administratíva sa pokúša o zmeny. Pravda tiež je, že najväčšie nebezpečenstvo na liberálne demokratické spoločnosti dnes číhajú skôr z vonku ako z vnútra.

Martin Kanovský: Čo tak spomenúť si na mučenie väzňov na Guantanáme a v irackej väznici Abú Ghraib?